

Extase, biopolitiek en neurotransmitters

Henk Oosterling 2009

(Lezing tijdens symposium “D-Day of dealen met drank, drugs en detox”, GGZ Delfland, 18-02-09, Delft)

(inzet: deel typofilm ‘Beautiful World’ over Next Nature)

Bestaat er zoiets als een tweede natuur? Hoe natuurlijk is de natuur in ons of buiten ons? Zijn wij het product van onze aanleg of opvoeding, van nature of nurture? Of zijn het uiteindelijk toch onze genen? Hoe diep zit de natuur in ons? Ik denk zelf niet zo diep. Het eten van 124 granen brood lijkt mij namelijk meer een culturele behoefte om stijlvol te ontbijten dan een natuurlijke aandrift om de honger te stillen. Het is zelfs maar de vraag of er wel sprake was van een natuurlijke behoefte vanaf het moment dat de mens werktuigen ging hanteren en techniek ontwikkelde om meer te produceren dan er voor zijn groep nodig was om te overleven. Misschien zijn zelfs onze genotsmiddelen ondertussen bestaansmiddelen geworden. Dat is zo geleidelijk gegaan dat wij er niets van hebben gemerkt. Net als we nog steeds over de zon praten die opgaat en ondergaat, debatteren wij over onze natuurlijkheid zonder dat daar nog iets aan beantwoordt. Er is altijd Next Nature. Next Nature is misschien een ander woord voor reflectie. We gaan immers pas over natuur praten, als ie bewerkt is.

Mythische pharmakon: bemiddelaar en medium

Allemaal moeilijke overwegingen. Laten we iets luchtiger beginnen, dames en heren. Een ding is zeker: buiten is het guur. De oude Grieken zouden zeggen dat Boreas rondwaart. Boreas is de Griekse god van de noordenwind, de zoon van Eos/Aurore, de godin van de dageraad, en van Astraeus. Grieken waren niet altijd even dol op hem en noemde hem doorgaans een wrede en ruwe god. Hij wordt afgebeeld met vleugels, verwilderd haar en een baard. Hoewel Boreas uit het noorden komt, werd hij toch in Athene geëerd. In 480 v.Chr. had hij namelijk bij Pilon de vloot van de Perzen die onder leiding van Xerxes Athene belegerde, uit de koers gedrukt en vernield. Kortom, de Atheners hadden een nogal tweeslachtige relatie met Boreas.

In het dagelijkse hemelse leven was Boreas nogal overspelig, maar zijn ware liefde was Oreithyia, de dochter van de Atheense koning Erechtheus. Deze weigerde echter om Oreithyia aan Boreas uit te huwelijken. Boreas boos. Dus ontvoerde hij haar en dwong haar zo met hem te trouwen. Deze ontvoering vond plaats terwijl Oreithyia met haar vriendinnen waaronder een nimf bij een rivier aan het spelen was. Boreas hulde haar in een wolk en voerde haar mee naar de grot waar hij woonde. Daar verwekte hij het ene hemelse kind na het andere en zij leefde nog lang en gelukkig.

Waarom dit verhaal? Het gaat mij om de nimf. Haar naam is Pharmakeia, het woord dat ook in farmacologie en farmaceutica. De nimf Pharmakeia worden allerlei magische krachten toegedicht. Ze kon mensen in vervoering, maar daarmee ook in

gevaar brengen. Pharmakeia was een remedie en een vergift. Ze was een ‘gift’ in de dubbele betekenis van het woord: gave en vergif. Haar betoverende krachten plaatste haar tussen de mensen en de goden, tussen hemel en aarde. Zij is een soort bemiddelaar, een medium dat het contact met het bovenaardse mogelijk maakt zonder dat wij, mensen er aan onderdoor gaan. Zo ook dus bij Oreithyia. Tijdens het spel wordt deze in een wolk weggevoerd. U kunt zich daar wel iets bij voorstellen, als we deze mythische situatie verplaatsen naar het eerste de beste café of coffeeshop. Niet alleen binnen, maar tegenwoordig ook in toenemende mate buiten. Daar verzamelen zich na het rookverbod de nieuwe out-siders, buiten-staanders, of zoals het in het Grieks heet: de ek (buiten) stasen (staan), de extatici. Extase is een begenadigde en een bedreigende, een dubbele toestand. Ik kom daar nog op terug.

Een mythe is geen werkelijkheid. Waar blijft onze Oreithyia toch, zal haar familie hebben gedacht. Volgens de Griekse filosoof Plato die in zijn werk Socrates opvoert die met zijn argumenten de mythes aan de kaak stelt door zijn gesprekspartners op hun rationaliteit te bevragen, volgens Plato is Oreithyia gewoon bij een wild balspel door een plotse rukwind van de kliffen afgeflinkerd. Daarbij had Plato een heel speciale situatie in gedachten. In die dagen bestond er namelijk een ritueel waarbij speciaal geselecteerde personen – meestal slaven, criminelen, gebochelden of anderszins afwijkende wezens – bij een rampspoed die over de stad kwam – de pest, een vijand, revoltes - als een zondebok uit de gemeenschap werden gestoten en als zoenoffer verbrand werden of van de kliffen in zee werden gegooid. Zo’n zondebok had een speciale naam: Pharmakon. De mythe rond Oreithyia geeft al aan dat goden voor geen cent te vertrouwen zijn. Contact met hen is altijd precair en tweeslachtig. Goden verschijnen dan ook altijd in de gedaante van een of ander bekend beest – Leda en de zwaan (Zeus) - of in de vorm van een alledaagse wolk zoals bij Boreas. Deze mythe geeft naast de tweeslachtige rol van middelen ook aan dat buitenstaanders, outsiders als zondebokken het verbroken contact of contract – de stenen tafelen - met god of met de goden in de extase herstellen. Maar ze moeten wel geslachte worden, gedood worden iets wat in een gemeenschap voor de leden onderling ten strengste verboden is.

Er doet zich dus een paradoxaal fenomeen voor: de wetten van alledag worden overschreden – wetten die normaal de maatschappelijke orde beschermen: in de groep doden. Maar juist in deze overschrijding wordt het contact met de oorsprong van het bestaan hersteld. Dat kunnen goden zijn, maar ook een spiritualiteit waarin de eenheid der dingen wordt ervaren. De harde variant van extase en offer loopt als en rode draad door de geschiedenis van de mensheid. Iedere koloniale of imperiale oorlog is het toonbeeld van deze extase.

Extase: rituelen en offers

Extase wordt vooral met geweld geassocieerd. Het is een tweeslachtig verschijnsel. De vraag of het daarmee uitputtend is beschreven. Bestaat er niet ook een ‘zachtere’, devote extase? Ik zal daar aan het eind kort iets over zeggen. De extase vat ik dan op

een tussen-zijn: letterlijk een inter(tussen)esse(zijn). Voorlopig concentreer ik me op de 'harde' extase als revolterende kracht in een cultuur. Het exces is de sleutel. Als grenzeloos exces ontwricht een extatisch persoon zijn omgeving, zijn milieu. In extase raken kan op vele manieren. Maar als er een middel wordt gebruikt dan is zo'n middel als 'gift' ook tweeslachtig: het is ons gegeven – we kunnen het gebruiken - en we zijn ervan vergeven – het verteert ons. We bezitten het maar raken ervan bezeten. Extatici zitten klem in die spanning. Iedere cultuur heeft echter collectief trucks ontwikkeld om met deze spanning om te gaan. Hoe rationeel en beschaafd een cultuur zich ook waant, onder het laklaagje beschaving sluimert altijd een kracht die beteugeld moet worden.

Wat heeft dit alles met verslaving te maken? En hoe passen drugs en drank in dit verhaal? Ik laat even een criticus van de moderne rationaliteit aan het woord: Friedrich Nietzsche. Hij maakte aan het eind van de 19^e eeuw de staat op van de westerse cultuur. In zijn boek *De vrolijke wetenschap* (1881/2) schampert hij:

"De sterkste gedachten en hartstochten ten overstaan van diegenen, die tot denken en hartstochten niet in staat zijn - alleen tot de **roes**. (...) Theater en muziek als het hasjiesj roken en betel kauwen der Europeanen! O, wie vertelt ons de volledige geschiedenis van de **narcotica!** - Het is bijna dezelfde als de geschiedenis van de 'beschaving', van de zogenaamde hogere beschaving".(VW 99)

Nietzsche ziet geen kloof tussen rationele beschaving en de passionele roes. Kunst en natuur zijn voor hem volledig met elkaar verstrengeld. "De noodzaak van roesmiddelen", meent hij, is voor sommige kunstenaars, zoals Wagner, een door pessimisme ingegeven keuze om het leven dragelijk te maken. We leven volgens de filosoof met de hamer in de uiterst kwetsbare spanningverhouding van het natuurlijke en het kunstmatige. Next Nature is voor Nietzsche een gegeven.

Voor Nietzsche kan de beschavingsgeschiedenis ook gelezen worden als een omgang met extase, roes en narcotica. Religies leven van deze elementen. Maar ze zijn daarin ook weer tweesalchtig, zelfs hypocriet. De grote monotheïstische godsdiensten zoals jodendom, christendom en islam bepleiten weliswaar een ingetogen en devoot leven, maar ze danken hun bestaan aan offers: Abraham en Izaak, Christus en de offerdood van haar martelaren, en tegenwoordig in het extreme islamisme fanatieke moslims die zichzelf opblazen (shuhada). In de rites en rituelen van deze godsdiensten wordt dit offer telkens weer opnieuw geënceneerd. In het katholieke Christendom wordt elke zondag dit offer symbolisch herdacht tot op de kleinste details van lichaam en bloed.

Eigenlijk verschilt dat niet zo heel veel van wat er in de Santo-Daimekerk in Zuid-Amerika gebeurt. 'Daime' staat daarbij voor "geef mij", een zeer toepasselijke naam voor een middel dat als gift van de goden wordt ervaren. Tijdens de vieringen wordt daar systematisch de *ayahuasca*¹ gebruikt om de gelovigen in een spirituele roes te brengen. Het is deze rituele setting, waarin kleding en danspasjes de werking van de in fasen toegediende brouwsel, versterken en reguleren. Het middel blijft een gift. Het wordt geen vernietigend vergif omdat het gebruik ingebed ligt in een ritueel. Het ritueel stelt grenzen en geeft de maat en mate van het gebruik aan.

Extase, roes en drugs

We weten al uit de Donald Duck dat iedere stam een medicijnman heeft. De fervente Asterix en Obelix fan kent de druide Panoramix, de in wellness ondergedompelde New Ager verafgoodt zijn of haar yogi. Afrika heeft nog sangoma en in sommige delen van Siberië is de sjamanistische praktijk nog springlevend. Zij zijn de farmakon, de bemiddelaar tussen deze wereld en een andere wereld. Alle culturen hebben vormen gevonden om met de collectieve extase zo om te gaan dat de groep werd beschermd. Er zijn altijd personen geweest die de schakel in deze rituelen vormden, ofwel actief als bemiddelaar of – zoals we bij de Griekse farmakon zagen – als medium dat geofferd werd. Bij beiden is echter het lichaam in het geding. De extase heeft altijd een fysieke component. Het vergt een initiatie die strikt gereguleerd is.

De antropoloog en godsdienstwetenschapper Mircea Eliade bespreekt in *Initiaties, Riten, Geheime genootschappen* uit 1958 de initiatie. Initiatie betekent zoveel als "een samenstel van rituelen en mondelinge lessen, die de radicale verandering nastreven van de religieuze en sociale status van de persoon die wordt ingewijd"(10). De obsessie om opnieuw te beginnen en het onvermijdelijke idee dat dit begin pas kan worden gerealiseerd in de vernietiging van de oude toestand, is eigen aan archaisch bewustzijn. Deze gedaanteverandering ligt eigenlijk ook nog ten grondslag aan onze huidige therapeutische ingrepen: de disciplinaire behandeling van patiënten in een instelling als GGZ Delfland is er op gericht niet alleen gedragsverandering tot stand te brengen, maar ook de geest van de verslaafde te transformeren. Gedragsverandering betekent in dit licht zoveel als nieuwe gewoonten aan leren door andere, positieve zingevende omgevingen te stimuleren.

"De initiatiethema's", stelt Eliade, "zijn vooral levend in het onderbewustzijn van de moderne mens"(228). Zijn verklaring dat initiatie en een authentiek bestaan onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn, stoelt op de volgende gedachten:

¹ **Ayahuasca** is de verzamelnaam voor een groep plantenbrouwsels die alle MAO-remmers bevattende planten combineren met planten die andere (meestal indole) alkaloiden bevatten. De naam ayahuasca is afkomstig uit de taal van de Quichua en betekent: "slingerplant van de ziel". Het is in hun taal (Quechua) ook de naam van de lian Banisteriopsis Caapi, die bij de meeste ayahuascabrouwsels een hoofdbestanddeel is.

"... enerzijds omdat elk authentiek menselijk bestaan depressies, beproevingen, angst, het verliezen en herwinnen van het ik, 'dood en wederopstanding' inhoudt, anderzijds omdat elk bestaan, hoe overvloedig ook, zich op een gegeven moment openbaart als een mislukking"(229-30).

"Maar, zegt Eliade, al kan men het sjamanisme niet gelijk stellen met een psychopathologisch verschijnsel, het is niet minder waar dat de roeping van sjamaan erg vaak een crisis impliceert die zo diep gaat dat hij soms grenst aan 'waanzin'"(161).

Mystiek, extase en geweld vormen een hecht verbond. Het geweld van de extase lijkt in de rustige meditatie afwezig. Je zit gewoon lekker te zitten. Maar de ascese die is vereist om de egomane aandriften van het Ik te breken is in zich uiterst gewelddadig. De simpele oefening om gedachteloos te worden vergt een enorme inspanning. Het feit dat we er zelf voor kiezen maakt deze oefening niet minder gewelddadig. Zoeken nonnen en priesters het contact met god of christus, de zenboeddhist hoopt in verlichte staat zijn karmische rondgang van ellende naar ellende te doorbreken.

De relatie tussen drugs en mystiek is problematischer. Bij Eliade wordt over enig gebruik van hallucinogene middelen met geen woord gerept. Des te meer bij andere onderzoekers. Sommigen memen dat de vliegezwam met zijn hallucinerende werkingen niet alleen door sjamanen werd gebruikt maar ook een belangrijke rol speelde in de Griekse mysteriëndiensten. De Bacchanten of Menaden – vrouwelijke volgelingen van Bacchus of Dionysos - zwierven euforisch en extatisch door de bossen en verscheurden in opperste extase een bok. Zij werden letterlijk 'enthousiast': entheios, in god (deus) zijn.

In Afrika is het gebruik van hallucinogene planten nagenoeg onbekend. In reisverslagen van de vroegere kolonistoren wordt er niets over gezegd. Slechts in de Bwiti religie bij de Fang in Gabon en Zaire is het gebruik van soortgelijke planten bekend. Toch is het gebruik ervan op andere plaatsten op de wereld een wijdverbreid en diepgeworteld verschijnsel. Van de Somaplant waar de Vedische geschriften uit India over spreken met tot de peyote en psylocybine – de kaalkopjes - bij Midden Amerikaanse volkeren.

In al deze religieuze praktijken zijn roes, trance en extase methodische stappen om in contact met goden en voorouders, kortom, met de basiskrachten van een cultuur te komen. Dat geldt in dezelfde mate voor de christelijke cultuur. Eén blik op de gezichten van de heiligen en martelaren maakt dit duidelijk. Het vereist weinig freudiaanse verbeeldingskracht om in deze extatische uitdrukkingen een mengeling van genot en

pijn, van orgastische vervoering te ontdekken. Stond deze extase toentertijd ten dienste van de moederkerk, de gewelddadige extase van de Hezbollah strijder die zich als shihaad opblaast dient de bevrijding van Palestina.

Extase en de macht: zondebokken en slachtoffers

Zo'n individueel offer is de meest recente gedaante van een lange traditie van offerrituelen. De franse denker Georges Bataille heeft in zijn werk laten zien hoe mensen in hun handelen niet in eerste instantie door nut worden gemotiveerd. De mens neigt naar verspilling. Sterker, mensen zoeken hun grenzen op, ze gaan zichzelf te buiten, overschrijden grenzen om 'iets' groters te ervaren. Ze doen dat bij voorkeur onder gereguleerde omstandigheden zodat ze dit zelfverlies overleven. Dit gebeurt in stamsamenleving op een andere manier dan in de grote rijken die de wereld geschiedenis heeft gekend. De Maya's en Inca's isoleerden jonge mannen die een korte tijd een zeer comfortabel leven leidden om daarna geofferd te worden.

Outlaws, kettters, heksen, sodomieten, waanzinnigen, de maniakale vernietiging van deze extatici of buiten-staanders richtte zich altijd op hun lichaam dat naar goed christelijke traditie – de erfzonde – als de bron van het kwaad werd gezien. Tot aan de 19e eeuw werd het lichaam van wetbrekers gewelddadig gevonnist: van ketter- en heksenverbrandingen tot een heel scale van openbare executies van wetsovertreders. Als in een mythisch offerritueel werd extatische lichamen, als betrof het een offerdier gestenigd, gemarteld, gekruisigd, verbrand, gevierendeeld en opgehangen. Kortom, de rationale orde van de macht vereiste blijkbaar niet alleen de extases van de heiligen en martelaren maar ook de gewelddadige, excessieve rituelen rond het extatische lichaam van wetsovertreders.

Het offeren van wat bij de Grieken de Pharmakon of zondebok heette neemt in de beschaafde christelijke wereld dus allerlei nieuwe gedaanten aan. Het achterliggende idee is simpel: diegenen die de wetten breken en dus een inbreuk doen op de groepsbinding van de gemeenschap moeten worden geofferd om deze breuk te herstellen. Het volk vergaapt zich en participeert in de dood van het slachtoffer in het hernieuwde contact met god, de koning of welke machthebber dan ook. Nog steeds is dit een uiterst effectief recept om een gemeenschap die zijn samenhang verliest via de zondebok weer te verenigen.

De extase van individuen, maar zeker die van groepen is dus door zijn explosieve en revolterende kracht altijd door machthebbers gewantrouwd. Ze organiseerden liever zelf deze extase. Het is levensgevaarlijk om extase zomaar vrij aan iedereen aan te bieden. De extase werkt aanstekelijk. De ideeën van de extatici kunnen opruiend en ondermijnend zijn omdat er hogere machten worden aangeroepen dan de aardse machthebbers. Dat dat kan variëren van de mythische goden bij de Grieken tot de voetbalgoden bij hooligans mag duidelijk zijn.

Om deze extase te reguleren is er altijd een verhaal rond de extase geweven. Ton Lemaire wijst op de noodzaak van een beeldenrijke mythe om de extase te richten en sociaal werkbaar te maken. Lévi-Strauss verbindt zo'n omvattend verhaal met het gebruik van drugs. Deze versterken het verhaal en de ontregeling van het lichaam wordt door de rituele setting tegengegaan:

"De hallucinogenen bevatten geen natuurlijke boodschap waarvan het begrip zelf een tegenspraak lijkt; ze roepen op en versterken een vertoog dat elke cultuur voorradig heeft en waarvan de drugs de uitwerking toestaan of vergemakkelijken"

Alleen door een gedeelde visie op de werkelijkheid bij de deelnemers van het ritueel kan het hallucinerende proces en het geweld van de extase worden georiënteerd. Culturen hebben altijd hun eigen initiatievormen gekend. Het gebruik was slechts toegestaan onder bepaalde omstandigheden voor bepaalde mensen.

Religieuze en politieke machthebbers hebben altijd in zulke totaalvisies met de bijbehorende beelden en rituelen gegrossierd. De totalitaire staten van de 20^e eeuw hebben hun partijdagen en hun slachtoffers gehad om de eenheid naar binnen zeker te stellen. Alleen in georganiseerd verband zijn extatische gemeenschapsoefeningen toegestaan. In onze dagen is het Carnaval – zeker in Rio – nog zo'n overblijfsel van een groots georganiseerd extatisch spel met de macht. Oorspronkelijk was het carnaval een Romeins feest – de Saturnalia – dat het volk toestond enkele dagen de boel op zijn kop te zetten. Letterlijk, want er werd uit het volk een keizer – onze latere prins Carnaval – gekozen. Drank, drugs, seks, het was allemaal even toegestaan. Zo blijft de georganiseerde, collectieve extase door heel de geschiedenis heen een steunpilaar van de sociaal-politieke orde. Bataille laat ten slotte zien hoe de moderne cultuur allerlei pseudo-rituelen in stand houdt die de spanning van de verspilling en het zelfverlies voor individuen mogelijk maken: sportmanifestaties, casino's, bordelen, maar ook gedoogzones waar drugs kunnen worden gebruikt.

Menswetenschappen en biopolitiek: verinnerlijking van de extase

Uit het voorgaande mag duidelijk zijn dat extatisch gedrag en drugsgebruik altijd collectief is, dat zij een collectief verhaal vereisen en ze van buitenaf begrensd moet worden. Precies dat is het probleem in de moderne tijd. Precies deze externe begrenzingen zijn in de loop van de 19^e eeuw weggefallen toen het individu centraal kwam te staan en alle collectieve rituelen met de bijbehorende verhalen werden ontbonden. Individualisme is een typisch modern verschijnsel. Moderniteit loopt parallel met de industriële revolutie vanaf het eind van de 18^e eeuw, zeg: na de Amerikaanse en Franse Revolutie. Daar rollen de koppen van de machthebbers zelf. En in de loop van de 19^e eeuw wordt ten slotte God ook dood verklaart. Het individu

maakt zich vrij van uiterlijke dwang. Extase en drugs worden vanaf dat moment verbonden met individuele vrijheid en de jacht op het ultieme geluk.

Het individu komt ook in de wetenschap centraal te staan. In de loop van de 19^e eeuw ontstaan wat we menswetenschappen zijn gaan noemen: psychologie, sociologie, psychiatrie, pedagogiek, seksuologie, kortom, alle wetenschappen die individuen observeren en proberen greep te krijgen op hun geest. Het idee dat de mens kan veranderen – en dus verbeteren – maakt dat vrijheidstraffen steeds mer gekoppeld worden aan verbeteringsgestichten en klinieken. Deze wetenschappen leveren nu het verhaal over afwijkende individuen, hun extasen en hun drugsgebruik. Dit menswetenschappelijke verhaal of vertoog – dit discours – bepaalt nog grotendeels ons aller visie op het deerniswekkende bestaan van anderen.

In de literatuur over verslaving worden aan dit moderne ‘discours’ allerlei modellen ontleend: een moreel model, farmacologisch model, symptomatisch model, medisch model, leertheoretisch model en een biopsychosociaal model. Sinds kort (vanaf de negentiger jaren) is er een nieuw model waar ik aan het slot nog iets over wil zeggen: een neurofysiologisch model.

In de 19e eeuw gaat de openbare executie over in vrijheidsstraffen. De wrede vernietiging gaat, nadat Kerk en adel na de Franse revolutie van hun directe macht in het politieke spel moeten afzien, geleidelijk aan over in dwingende reguleringstechnieken. Het lichaam met zijn hartstochten en zijn pijnen, het extatische lichaam van individuen wordt op een volstrekt nieuwe wijze aan controle onderworpen. Daartoe sluiten de wetenschap en de politiek een hecht verbond.

Wetenschappers beginnen zogenaamde afwijkende individuen, wetsovertreders en zieken klinisch te observeren. Deze gegevens worden door de opkomende menswetenschappen verzameld. Er worden theorieën ontwikkeld over het opgroeiende kind, terwijl tegelijkertijd het gedrag van de onproductieve arbeider, de willoze geesteszieke of de boetvaardige crimineel getherapeutiseerd wordt. Werd voorheen het lichaam van de overtreders vernietigd, nu wordt diens lichaam minutieus geanalyseerd en zijn geest geresocialiseerd.

Deze normaliserende ingrepen vertakken zich vanuit het kerngezin naar het klassikale onderwijs. Daarna zijn het rationeel geordende arbeidsprocessen - de arbeidsvloer en de lopende band - die op haast rituele wijze, maar nu vertaald in de structuren van de alledaagse routine, de lichamen van 's ochtend vroeg tot 's avonds laat in gang houden. Op de lichamen van diegenen die zich eraan onttrekken wordt nu niet meer publiekelijk fysiek geweld uitgeoefend, zij worden in de beslotenheid van het gesticht en de gevangenis onderworpen aan therapieën. Kortom, menswetenschappers proberen lichamen van onvolwassen en afwijkende individuen - kinderen, hysterici, waanzinnigen, criminelen en zieken - adequaat af te stemmen op optimaal maatschappelijk, maar vooral op productief functioneren.

Geleidelijk aan gaat een moralisering van het lichaam over in een medicalisering: optimale productiviteit wordt steeds meer synoniem met gezondheid. Iets technischer geformuleerd: in de 19e eeuw komt de biopolitieke beheersing van het dagelijks leven op. We worden van zuigelingen- en verzorgingstehuis minutieus gepolst.

Deze biopolitiek vereist dat alles ieder moment zichtbaar is. In de 19e eeuw wordt de samenleving daarom steeds doorzichtiger. In de architectuur realiseert men door de verwerking van glas en staal het ideaal van de openbaarheid. Onderwijs wordt klassikaal met examens die op elkaar worden afgestemd. Arbeidsprocessen worden rationeler, dat wil zeggen eenvormiger maar controleerbaarder zoals de lopende band. Niet alleen leer- en arbeidsprocessen maar ook woonhuizen, openbare gebouwen, scholen, klinieken en gevangenissen worden steeds transparanter en rationeler ingericht. Het dagelijks leven - van de wieg tot het graf - volgt door gereguleerde opvoeding en onderwijs een haast rituele routine, die van uur tot uur is ingevuld. Deze ontwikkeling wordt versterkt door de uitvinding van de fotografie, de telegraaf en de stoomtrein, waardoor informatie overzichtelijker en sneller kan worden verzameld en verspreid.

Deze transparantie maakt in de 20^e eeuw iedere onproductieve of subversieve handeling onmiddellijk zichtbaar. Door lichamen op ieder moment aan de openbaarheid prijs te geven verkrijgt men steeds meer macht over de geest. De *mogelijkheid* gezien te worden normaliseert het gedrag van individuen al bij voorbaat. (denk maar eens terug aan de invoering van de eerste camera's en poortjes in winkels: vaak waren ze geeneens 'echt', maar alleen de mogelijkheid werkte al) Het besef overal zichtbaar te zijn dwingt het gros van de individuen tot zelfcontrole en slechts een klein deel tot excessief vandalisme. Wellicht speelt bij de eerste groep een angst door die religieuze wortels heeft: de alomtegenwoordigheid van God verwerkelijkt in de biopolitieke security-cultus. Deze technologisering van lichamelijke gedragingen in disciplinerende praktijken, deze zachte dwang getuigt, juist door de nadruk op de beheersing, eens te meer van de angst voor het excessieve, extatische geweld in de mens. In de loop van een eeuw scheidt de dagelijkse routineuze rondgang door normaliserende praktijken op den duur een zelfbewustzijn dat voortdurend bij zichzelf te rade gaat. Het uiterlijk repressieve machtsvertoon van voorheen wordt uiteindelijk overbodig gemaakt door een systematische zelfdisciplinerende. De afgrenzing van buiten wordt verinnerlijkt. De macht die eerst gewelddadig afdwong wordt in opvoeding en onderwijs verinnerlijkt. Het wordt zelfmacht, zelfbepaling, autonomie.

Is hier nog plaats voor extase? Ieder zelfverlies riekt naar waanzin - ontoerekeningsvatbaarheid - omdat het niet in overeenstemming is met het ideaalbeeld van zelfbepaling. Met Bataille is het echter mogelijk te zien hoe de extase zich naar buiten verplaatst. De moderne tijd houdt pseudorituelen in stand om uit je bol te gaan. Verspilling wordt door de toenemende welvaart op allerlei manieren mogelijk gemaakt. Geleidelijk aan wordt de economie extatisch en excessief.

Wat voor rol spelen drugs hierin? Louter gebruik voor individuele gelukzaligheid kan, zeker als het gebruikt wordt om een ellendige toestand te compenseren, makkelijk zelfdestructief worden. Het ontbreken van een positief verhaal is funest, maar je kunt niet zomaar in je eentje een verhaal verzinnen dat voor jou werkt. LSD gebruikers wijzen er op dat de ervaring gedeeld moet worden en dat het ontbreken van een initiatieverhaal de gebruiker in zijn extase opsluit met alle gevolgen vandien. Het boekje *Uit je bol* van de psychonauten Plomp en Hellinga biedt een uitstekend inzicht in de 'rituele' en colletieve setting van ieder gebruik.

Economisering van de extase

Na de Tweede Wereldoorlog met de opkomst van de consumptiesamenleving verandert de hele constellatie rond extase en exces. Nadat de extase verinnerlijkt is, wordt deze in de economie veruiterlijkt: een excessief consumptiepatroon wordt een must. Terwijl de huidige 'security'cultuur - als de uiterste consequentie van deze 19^e eeuwse disciplineringsstrategie – ieder individueel exces in beeld brengt en sanctioneert, worden lichamen en geesten van individuen via de vrije markt voortdurend overgeprikkeld en gestimuleerd om te consumeren, te verteren, overvloedig te gebruiken. Hyperconsumptie en hyperindividualisme zijn extatische fenomenen. Anorexia, boulemia, obesitas, ze zijn als extases te begrijpen.

Onze leiders snappen dat in de hyperconsumptie de oplossing van ieder probleem ligt. Na de aanslag op de Twin Towers spoort de Amerikaanse president zijn volk aan met: Go Shopping! En we horen dit opnieuw na de huidige kredietcrisis. We hebben inmiddels door dat er in zo'n wereld zeer veel verslavingen zijn. Het scala van conventionele verslavingen is door de economisering van de extase en de pseudo-ritualisering van de verspilling immens uitgebreid.

Mijn conclusie is simpel: onze vermeende rationaliteit kent een rituele grondslag. Daar werken de behoefte aan extase en exces individueel door. Als productieve verslavingen worden ze niet gedoogd, maar gestimuleerd. Zo dient tegenwoordig de extase de macht. De alomtegenwoordigheid van de extase heeft het verslavingsbegrip van binnenuit uitgehold: met de extase is verslaving de grondslag van de menselijke conditie geworden. We zijn meester over onszelf in de verslaving. In de toale afhankelijkheid van de ons omringende middelen en media ervaren we onze vrijheid. Net als in de christelijke periode van de westerse geschiedenis is er een halfslachtige houding van de overheid ten aanzien van de extase: de economie drijft erop, maar individueel wordt de extase gemonitord en gesanktionerd.

Maar tegelijkertijd is de extase voor groepen ook altijd een poging geweest om ruimte te scheppen en met een Buiten in contact te treden. De grote vraag is of dit inzicht in de 21^e eeuw een andere omgang met de extase mogelijk zal maken. Want het probleem van deze eeuw zal niet het drugsgebruik zijn, maar de criminaliteit eromheen. Niet de

extases van kleine groepen vormen het probleem maar een geëxtatiseerde economie die in zijn eigen afval omkomt.

Neurotransmitters: interfaciale inbedding van de extase

Sinds kort is er een nieuw alles overkoepelend verhaal. Ook al kent het hersenonderzoek een lange geschiedenis en weten we al decennia dat de hersenen receptoren hebben waar opiaten zich aan binden, hebben we enig zicht op de werking van serotonine, noradrenaline, maar vooral dopamine in het genotcentrum van de hersenen, in 1997 krijgt de verslavingsproblematiek een nieuw perspectief. Alan Leshner publiceert in *Science* een artikel over verslaving als hersenziekte. In het neurologisch model worden veranderingen in hersenactiviteit gemeten en wordt hunkering - craving – een beeld. De technologie stelt ons in staat om de hersens via een MRI scan te lezen. Verandering van zuurstof niveaus in het bloed in de hersenen zijn doorslaggevend voor de diagnose. Bij de PET scan wordt eerst een radioactieve vloeistof ingespoten die uit elkaar valt als het zich door het lichaam verspreidt. Het meten waar en hoe dit gebeurt, met name in de hersens waar de stoffen zich aan neurotransmitterreceptoren binden laat deze activiteit zien.

De kritiek op dit onderzoek richt zich voornamelijk op het indirecte bewijs dat wordt gevonden. Er is ook altijd sprake van achtergrondsignalen en de laatste vraag blijft: wat representeren de MRI en PET scans eigenlijk? Wat stellen ze voor? Hoe interpreteren we ze? Welke diagnostische betekenis hebben de beelden? Ik ga niet in op de methodologische kritiek. Ook niet op de kritiek dat met dit onderzoek heel veel geld is binnen te halen. Mij gaat het erom dat het Farmakon als bemiddelaar en medium hier weer een andere gedaante aanneemt. Nadat de behandelaar en de patiënt decennialang face to face met elkaar in gesprek zijn geweest, wordt nu met MRI en PET de interface doorslaggevend.

Wat is het belang van deze interface? Is daarmee alles over onze verslavingen gezegd? Ik denk het niet. Als we de extase gaan identificeren met prachtige foto's dan verliezen we het zicht op de functie van deze beelden en op de veel grotere rol die de extase in een mensenleven speelt. Het plaatje tekent zich altijd af tegen een levende werkelijkheid waar veel meer zaken meespelen. De extase interfaciaal isoleren kan instructief zijn, maar dan verdwijnt wel uit beeld waar het erin om te doen is: buiten jezelf komen en daarmee in contact met een buiten komen. De extase plaatst ons altijd terug in een groter geheel, ook al denken we dat we het inzicht in onszelf verdiepen. De verbeelding van de wetenschap is slechts een van de vele verbeeldingen. Zodra we het neurofysiologische en farmacologische model heilig verklaren, zodra we onze verbeelding daartoe reduceren, verliezen we ieder zicht op de extase. Net als de geheime kennis van de sjamaan doorspekt is van beelden en de filosofie bol staat van de beelden, net zo wordt de rationele extase van gedreven neurowetenschappers

bespookt door beelden.

Laten we het er op houden dat de interface een tussen gebied is: een technologische bemiddelaar, een medium. De meest wetenschappelijke inter-esse die we op dit moment kennen. Laat de wetenschap in dezelfde val trappen als de drugverslaafde die de spanning oplost in het exces. Laten we de interface niet heilig verklaren. De basis van iedere interface blijft interesse. Love is the drug, zong Roxy Music in de zeventiger jaren. Liefde is een farmakon: als extase – je raakt buiten jezelf bij de ander – is het een remedie voor narcisme maar als exces kan het een vergif zijn omdat het je alle werkelijkheidszin doet verliezen. De juiste hoeveelheid verbindt, teveel leidt tot ontbinding. Farmacologie is een spel, en een slecht spel als het niet gereguleerd wordt door een context, een verhaal, een rite, een ritueel, kortom, door een zingevend verhaal en door regels.